

SLON

II. VYDÁNÍ

Georg Simmel

Peníze v moderní kultuře
a jiné eseje

3

Móda*

Způsob, jakým je nám dáno chápat jevy života, nás v každém bodě bytí nutí pocívat množství sil, a to tak, že každá z nich se ve skutečnosti snaží přesáhnout faktický jev, přičemž svoji nekonečnost rozbíjí o sílu jinou, a přeměňuje ji tak v pouhé napětí a touhu. V každé činnosti, i v té nejdůsažnější a nejlodnější, cítíme něco, čemu se ještě nedostalo plného výrazu. Protože je to způsobeno vzájemným omezováním na sebe narážejících prvků, vyjevuje se právě na jejich dualismu jednota veškerého života. A teprve pokud se každá vnitřní energie snaží překročit hranice svého viditelného projevu, nabývá život onoho bohatství nevyčerpaných možností, které doplňuje jeho fragmentární skutečnost; teprve potom se dají v jeho jevech vytušit hlubší síly, nedořešená napětí, boj a mír rozsáhlejšího rázu, než prozrazuje jeho bezprostředně daná podoba.

Tento dualismus nelze bezprostředně popsat; můžeme ho pouze vycítit z jednotlivých protikladů typických pro naše bytí jako jejich nejhlubší, utvářející formu. Prvním ukazatelem je fyziologický základ naší bytosti; ta potřebuje pohyb i klid, tvořivou činnost i receptivitu. Promítneme-li to do duchovního života, jsme na jedné straně vedeni usilováním o obecné, stejně jako na druhé straně potřebou uchopit jedinečné; obecné poskytuje našemu duchu klid, zřetel k jedinečnému mu dovoluje, že se *po-
hybuje* od případu k případu. A jinak je tomu i v citovém životě: klidné sebeodevzdání lidem a věcem hledáme

* Přeloženo z něm. originálu „Die Mode“, in: G. Simmel, *Philosophische Kultur. Gesammelte Essays*. Klinkhardt, Leipzig 1911.

neméně než energické sebestvrzení tváří v tvář obojím. Celé dějiny společnosti se dají sledovat jako boj, kompromis, jako pomalu dosahované a rychle se ztrácející okamžiky usmíření, které se objevují mezi splnutím s naší sociální skupinou a individuálním odlišením od ní. Ať se toto kolísání naší duše mezi těmito dvěma póly filosoficky ztělesní v protikladu mezi učením o všeobecné jednotě a dogmatem o nesrovnatelnosti, o bytí pro sebe každého světového prvku, ať se tyto póly prakticky projeví bojem mezi protiklady socialismu a individualismu, vždy jde o jednu a touž formu duality, která se v biologické představě nakonec vždy objevuje jako protiklad mezi dědičností a variabilitou – zatímco první z nich je nositelkou obecného, jednoty, zklidněné stejnosti životních forem a obsahů, druhá je zdrojem nestálosti, rozmanitosti izolovaných prvků, neklidného vývoje jednoho individuálního životního obsahu v obsah jiný. Každá základní životní forma v dějinách našeho rodu představuje ve své oblasti určitý druh spojení zájmu na trvání, na jednotě a stejnosti se zájmem na změně, na zvláštním a jedinečném.

V sociálním ztělesnění těchto protikladů se jedna z jejich stránek většinou zakládá na psychologické tendenci k *napodobení*. Toto napodobení bychom mohli označit jako jakési psychologické dědictví, jako to, co přechází ze skupinového života v život individuální. Jeho přitažlivost spočívá především v tom, že nám umožňuje účelnou a smysluplnou činnost i tam, kde nevystupuje do popředí nic osobního ani tvořivého. Napodobení bychom mohli nazvat společným dítětem myšlenky a bezmyslenkovitosti. Dává individuu jistotu, že tu ve svém jednání nestojí osamoceno, a vyvstává nad dosavadními formami těžce činnosti jako nad pevnou základnou, která její nynější formu zbavuje obtížného břemene opírat se o vlastní síly. Poskytuje nám v praktickém životě ono zvláštní uklidnění, které v teoretické sféře pocítujeme tehdy, když nějaký jedinečný jev zařadíme pod obecný pojem. Tam, kde napodobujeme, přesunujeme ze sebe na druhého nejen po-

žadavek produktivní energie, nýbrž i odpovědnost za dané jednání; napodobení tak individuum osvobozuje od trýzně volby a vede k tomu, že se jeví jako pouhý výtvar skupiny, jako nádoba určitých sociálních obsahů. Napodobovací pud je jako princip charakteristický pro onen vývojový stupeň, na němž se živě projevuje přání rozvíjet účelnou osobní činnost, neexistuje tu však schopnost získat pro ni nebo na jejím základě individuální obsahy. Pokrok přesahující tento stupeň spočívá v tom, že vedle daného, minulého a tradicí přejatého je myšlení, jednání a cítění určováno i *budoucností*: protipólem člověka napodobujícího je člověk teleologický. Napodobení tak ve všech jevech, pro něž je formujícím faktorem, odpovídá *jedné* ze základních tendencí naší bytosti, která se uspokojuje roztavením jedinečného v obecnost, která zdůrazňuje to, co ve změně přetrvává. Tam, kde se však naopak v trvajícím usiluje o změnu, o individuální diferenciaci, o sebeodlišení od všeobecnosti, tam se napodobení stává negujícím a brzdicím principem. A právě proto, že touha setrvat u daného, činit totéž a být tímž jako ostatní je nesmiřitelným nepřítelem oné touhy, která chce pokročit k novým a autentickým životním formám, a že každý z obou principů sám o sobě směřuje do nekonečna, bude se společenský život jevit jako jakési bojiště, kde obě strany bojují o každou píď, a společenské instituce jako určité – nikdy trvalé – podoby usmíření, v nichž dál přetrvávající antagonismus obou stran na sebe vzal vnější formu součinnosti.

Tím jsou vymezeny podmínky života módy jako obecně se vyskytujícího jevu v dějinách našeho rodu. Móda je napodobením nějakého daného vzoru, a uspokojuje tím potřebu určité sociální opory; přivádí jednotlivce na cestu, po níž krácejí všichni, poskytuje obecný základ, který přeměňuje chování každého jednotlivce v pouhý příklad. Neméně však uspokojuje i potřebu rozdílnosti, tendenci k diferenciaci, ke změně, k sebeodlišení. A to se jí daří na jedné straně změnou obsahů, která dnešní módě dává

individuální ráz, jímž se liší od módy včerejší a zítřejší, a ještě výrazněji se jí to daří tím, že podoby módy jsou vždycky dány módou určitých tříd, že móda vyšší vrstvy se liší od módy vrstvy nižší a bývá také opuštěna v totéž okamžiku, kdy si jí tato nižší vrstva začne osvojovat. Móda tak není ničím jiným než určitou zvláštní životní formou mezi mnoha formami jinými, jejichž prostřednictvím se tendence k sociálnímu vyrovnání spojuje v rámci jednotného jednání s tendencí k individuální odlišnosti a ke změně. Tázeme-li se na dějiny módy, které byly dosud zkoumány jen po stránce svých *obsahů*, svého významu pro formu společenského procesu, vidíme, že jsou to dějiny pokusů, jak stále dokonaleji přizpůsobovat uspokojení těchto dvou protichůdných tendencí stavu dané individuální a společenské kultury. K této základní povaze módy se druzí i jednotlivé psychologické rysy, které u ní pozorujeme.

Móda, jak jsem řekl, je produktem třídního rozdělení, a chová se tedy stejně jako řada dalších výtvorů, a především tak, jako se chová čest, jejíž dvojí funkcí je uzavírat určitý společenský okruh v sobě samém a zároveň jej odlišit od okruhů ostatních. Podobně jako rám obrazu charakterizuje umělecké dílo jako něco jednotného, co patří k sobě, jako určitý svět pro sebe, a svým vnějším působením zároveň přerušuje veškeré vztahy k danému prostoro-ovému okolí, a podobně jako jednotná energie takových výtvorů se pro nás nedá vyjádřit jinak než tím, že ji rozložíme ve dvojí působení obrácené dovnitř a navenek, tak i čest čerpá svůj charakter, a především svá mravní práva – práva, která z hlediska těch, kdo stojí mimo danou třídu, bývají velice často pocíťována jako bezprávi – ze skutečnosti, že jednatel ve své cti zároveň reprezentuje a uchovává čest svého sociálního okruhu, svého stavu. Móda tak znamená připojení ke stejně postaveným, jednotu okruhu, který je jí charakterizován, a právě tím i uzavření této skupiny vůči těm, kdo stojí níže, jejich určení jako těch, kdo k oné skupině nepatří. Spojení a odli-

šení – takové jsou dvě základní funkce, které se zde neoddělitelně slučují; každá z nich, bez ohledu na to nebo právě proto, že tvoří vůči druhé logický protiklad, představuje zároveň podmínku jejího uskutečnění. Že se móda takto stává ryzím produktem sociálních nebo též formálně psychologických potřeb, se bezpochyby neprokaže ničím přesvědčivěji než skutečností, že z hlediska objektivních, estetických nebo nějakých jiných aspektů účelnosti nelze pro její podoby v nesčetných případech nalézt sebemenší důvod. Zatímco například náš oděv bývá obecně přizpůsoben našim potřebám, neobjevuje se ani stopa účelnosti v rozhodování, jímž jej formuje móda: zda se nosí široké nebo úzké sukně, nahoru vyčesané nebo spíše do šířky upravené účesy, pestré nebo černé kravaty. Někdy se stávají módními tak ošklivé a odpudivé věci, že se zdá, jako by móda chtěla svoji moc ukázat právě tím, že si kvůli ní na sebe vezmeme i to nejohavnější. A právě tato nahodilost, s níž jednou přikazuje něco účelného, zatímco podruhé něco těžce pochopitelného, a potřetí zas něco věcně a esteticky zcela indiferentního, svědčí o její naprosté lhostejnosti vůči objektivním životním normám; právě tím poukazuje na jiné motivace, které tu zbývají jako jediné, totiž na motivace typicky sociální. Tato abstraktnost módy, která je zakotvena v její nejhlubší podstatě a jako „odcizenost skutečnosti“ propůjčuje módnímu jistou *estetickou* pečeť i ve zcela mimoestetických oblastech, vystupuje na povrch i v historických fenoménech. Z dřívějších dob se často uvádí, jak nějaký rozmar nebo zvláštní potřeba individuálních osobností daly vzniknout určité módě – tak středověké střevíce s dlouhou zvednutou špičkou vděčí za svůj vznik přání nějakého vznešeného pána, jenž se snažil nalézt vhodnou formu střeviců pro výrůstek na své noze, a k sukni s obručemi zas vedlo přání nějaké ženy udávající tón, která tak chtěla skrýt své těhotenství atd. V protikladu k takovému osobními důvody podmíněnému původu se v současnosti formování módy stále víc začleňuje do ob-

jektivní struktury pracovní činnosti v ekonomické sféře. Nejenže někde vznikne nějaký prvek, který se potom stane módou, ale určité prvky jsou vytvářeny právě proto, aby se módou staly. V jistých časových intervalech bývá a priori vyžadována nová móda, a jsou tu tedy módní tvůrci a určité podniky pracující výlučně na splnění těchto úkolů. Vztah mezi abstraktností jako takovou a objektivně společenskou organizací se odhaluje ve lhostejnosti módy jakožto formy vůči jakémukoli významu jejích obsahů – a v jejím stále rozhodnějším přechodu k sociálně produktivním hospodářským útvarům. To, že nadindividuální charakter její vnitřní podstaty se promítá i do jejích obsahů, nemůže být ničím vyjádřeno rozhodněji než faktem, že vytváření módy je placeným povoláním a ve velkých podnicích pracovním „místem“, které se od osobnosti diferencovalo stejně, jako se určitá objektivní úřední funkce obecně diferencuje od svého subjektivního nositele. Móda může zajisté příležitostně nabývat objektivně zdůvodněných obsahů, ale jako móda působí teprve tehdy, když je pozitivně cítit její nezávislost na jakékoliv jiné motivaci; podobně jako naše jednání v souladu s povinností je v plném smyslu mravně teprve tehdy, když nás k němu nevede jeho vnější obsah a účel, nýbrž výlučně fakt, že je prostě povinností. Proto je vláda módy obzvlášť nesnesitelná v oblastech, v nichž mají platit pouze objektivní rozhodnutí – záležitostí módy se stala i religiozita, vědecké zájmy a dokonce i socialismus a individualismus. Důvody, o něž by se přijetí těchto životních obsahů jediné mělo opírat, stojí však v absolutním protikladu vůči naprosté neobjektivnosti charakterizující vývoj módy, stejně jako vůči oné estetické přitažlivosti, kterou módě dodává její vzdálenost od obsahových významů věcí a která – jakožto moment takovýchto rozhodnutí v poslední instanci sama naprosto nevhodná – vtiskuje těmto obsahům jistý rys frivolnosti.

Jestliže společenské formy, odívání, estetická hodnocení a celý styl, jímž se člověk vyjadřuje, podléhají usta-

vičnému přetváření vlivem módy, pak móda sama, tj. nová móda, přísluší v tom všem pouze vyšším stavům. Jakmile si jí začnou přivlastňovat i stavy nižší, které tím překračují hranice vyznačené stavy vyššími a prolamují jednotnost jejich takto symbolizované sounáležitosti, odvracejí se vyšší stavy od této módy a přiklánějí se k módě nové, kterou se znovu odliší od širokých mas, a celá hra začíná znovu. Neboť nižší stavy zcela přirozeně hledí a snaží se proniknout směrem vzhůru, a nejspíš se jim to daří v oblastech, které podléhají módě, protože právě ty jsou většinou přístupné vnějšímu napodobení. Tentýž proces probíhá – i když ne vždy tak názorně jako třeba mezi paními a služebníky – i mezi různými vrstvami vyšších stavů. Mnohdy je možné přímo pozorovat, že čím těsněji jsou k sobě dané okruhy tlačeny, tím ztřeštěnější je dole snaha o napodobení a nahoře útek k novému. Všim pronikající peněžní hospodářství tento proces nutně značně urychluje a zviditelňuje, protože předměty módy jsou jakožto vnějškové prvky života obzvláště dobře dostupné za pouhou sumu peněz, a proto se u nich rovností s vyšší třídou dá dosáhnout snadněji než ve všech oblastech, které si vyžadují individuálního, penězi nedosažitelného osvědčení.

Jak hluboce tento moment odlišení – vedle momentu napodobení – tvoří podstatu módy, ukazují její projevy tam, kde společenská struktura nevykazuje žádné stupňovité rozvrstvení; móda tam pak často ovládne vrstvy existující vedle sebe. U některých přírodních národů se uvádí, že skupiny žijící v nejtěsnějším sousedství a ve zcela stejných podmínkách si často vytvářejí ostře se lišící podobu módy, kterou každá skupina dává najevo svoji sounáležitost směrem dovnitř stejně jako svoji odlišnost směrem navenek. Na druhé straně bývá móda s obzvláštní oblibou importována zvenku, a uvnitř daného okruhu je pak oceňována o to víc, nevznikla-li v něm; už prorok Sofonjáš mluví s nevolí o vznešených lidech v cizokrajném oděvu. Skutečně se zdá, že exotický původ mó-

dy působí obzvláště příznivě na sounáležitost sociálních okruhů, v nichž se uplatňuje; právě tím, že přichází zvenku, vytváří móda onu zvláštní a významnou formu socializace, která vychází ze společného vztahu k nějakému vně ležícímu bodu. Někdy se zdá, jako by sociální prvky, podobně jako oční osy, nejlépe konvergovaly k bodu, který neleží příliš blízko. Proto sestávají u přírodních národů peníze, tedy právě předmět nejširšího obecného zájmu, často z platidel, která byla dovezena zvenku: v mnoha oblastech (na Šalamounových ostrovech, u lbů v Nigérii) existuje jakýsi druh průmyslu spočívající v tom, že se z mušlí nebo z něčeho jiného zhotovují platidla, která jako peníze neobíhají v tomtéž místě, kde byla vyrobena, nýbrž v sousedních krajích, kam jsou exportována – zrovna tak, jako jsou v Paříži podoby módy častokrát vytvářeny pouze se zřetelem na to, aby se staly módou někde jinde. – V samotné Paříži se móda vyznačuje maximálním napětím i smířením svých dualistických prvků. Individualismus, přizpůsobení tomu, co jednotlivci osobně sluší, je tu mnohem hlubší než v Německu; přísně se však přitom zachovává jistý velice široký rámec obecného stylu, aktuální módy, takže jednotlivý projev z tohoto obecného nikdy *nevypadne*, nýbrž *vždycky z něj vystoupí*.

Tam, kde z obou tendencí, které musí k vytvoření módy spolupůsobit – to znamená z potřeby spojení na jedné straně a potřeby vydělení na straně druhé –, byt jen jedna chybí, tam k vytvoření módy nedojde, její moc končí. Proto mívají nižší stavy jen ve velmi nečetných a vzácných případech nějakou specifickou módu, proto jsou podoby módy u přírodních národů o tolik stabilnější než móda naše. Hrozba vzájemného promíšení a setření rozdílů, která podněcuje třídy kulturních národů k odlišnostem v odívání, chování, vkusu atd., u primitivních sociálních struktur často chybí; ty bývají na jedné straně komunističtější, na druhé straně však rozdílů, které u nich existují, ustanovují nezměnitelně a definitivněji. Právě díky oněm rozdílnostem se drží pohromadě části skupin

zainteresané na svém vydělení: způsob chůze, tempo, rytmus gest – to vše je bezpochyby v podstatné míře určováno oděvem; stejně odění lidé se chovají relativně stejně. A existuje tu ještě jedna zvláštní spojitost. Člověk, který může a chce jít s módou, často nosí nové šaty. Nový oděv však určuje naše vystupování ve větší míře než oděv starý, který bývá nakonec zcela přizpůsoben našim individuálním gestům, každému z nich se bez odporu poddává a často prozradí i nejjemnější zvláštnosti našich inervací. Že se v nějakém starém oděvu cítíme „pohodlněji“ než v oděvu novém, neznamená nic jiného, než že nový oděv nám ukládá svůj vlastní zákon formy, který po delším nošení postupně přechází v zákon našich pohybů. Proto propůjčují nové šaty svým nositelům jistou nadindividuální stejnost vystupování, a výsada, které se nový oblek podle míry své novosti těší ve vztahu k individualitě svého nositele, vede k tomu, že přísně módní lidé se v dané době vždy jeví jako relativně uniformní. Pro novodobý život s jeho individualistickou roztržičností má tento moment homogenity, který je módě vlastní, obzvláštní význam. A také proto je zřejmě móda u přírodních národů méně rozvinuta, tj. je tam stabilnější, neboť potřeba nových dojmů a životních forem je u nich, zcela bez ohledu na její sociální dopad, mnohem menší. Proměnlivost módy ukazuje míru, v jaké se mohou nervové podněty otupit: čím je nějaká doba nervóznější, tím rychleji se budou měnit podoby její módy, neboť potřeba odlišných podnětů, jeden z nejdůležitějších základů veškeré módy, těsně souvisí s produkcí nervové energie. Již to je důvod, proč vlastním domovem módy jsou vyšší stavy. Pokud jde o její ryze sociální popudy, poskytují tu vzhledem k jejímu účelu, jímž je ono spojování a vydělování, nanejvýš názorný příklad dva sousední primitivní národy. Kaffi mají velmi bohatě rozčleněnou sociální hierarchii; a i když jejich oděv a ozdoby podléhají jistým zákonným omezením, nalézáme u nich poměrně rychlé střídání módy; naproti tomu u Křováků, u kterých vůbec nedo-

šlo k vytvoření tříd, se také nevytvořila ani móda, tj. nebyl u nich konstatován žádný zájem o střídání oděvu a ozdob. Právě tyto negativní důvody bránily příležitostně vytvoření módy i ve vysoce vyspělých kulturách, kde k tomu však docházelo s plným vědomím. Ve Florencii prý kolem roku 1390 neexistovala v mužském odívání vůbec žádná vládnoucí móda, protože každý se snažil oblékat svým osobitým způsobem. Chybí tu tedy onen první moment, potřeba přináležitosti, bez něhož móda nemůže nikdy vzniknout. Naproti tomu benátská šlechta, jak se uvádí, neměla žádnou módu proto, že se podle určitého zákona museli odívat černě, aby před lidovými masami nevystupoval příliš zřetelně jejich malý počet. Móda zde tedy neexistovala proto, že tu chyběl onen druhý konstitutivní prvek, že se záměrně potlačovala odlišnost od níže postavených. A vedle tohoto negativního momentu, zaměřeného navenek, měla stejnost oděvu – kterou zřejmě zaručovala jenom ona neměnná černá barva – symbolizovat vnitřní demokratičnost této aristokratické pospolitosti; ani uvnitř ní nesměla v žádném případě vzniknout jakákoli móda, která by se mohla stát korelátem k vytvoření nějak rozdílných vrstev uvnitř šlechty. Také smuteční oděv, zejména ženský, patří k těmto projevům negace módy. Vydělení či zvýraznění a připojení či stejnost však existují i zde. Symbolika černého oděvu staví truchlícího stranou oné pestré aktivity ostatních lidí, jako by tím, že zůstává spojen se zemřelým, patřil do jisté míry k řiši nežijících. A protože v ideální rovině to platí pro všechny truchlící bez rozdílu, vytvářejí tímto vydělením ze světa lidí takřikajíc dokonale živých určité ideální společenství. Protože toto společenství však není svou povahou sociální – charakterizuje je pouze stejnost, nikoliv jednota –, chybí tu možnost módy. Sociální charakter módy potvrzuje fakt, že tam, kde oděv sice vyjadřuje její momenty vydělení a spojení, absence sociálního záměru vedla nicméně přímo k jejímu nejzazšímu protikladu, totiž k zásadní neměnnosti smutečního oděvu.

Podstata módy spočívá v tom, že se jí vždy řídí jen jedna část skupiny, zatímco celek je teprve na cestě k ní. Jakmile móda plně pronikne, tj. jakmile jednou to, co původně dělali jen někteří, praktikují nyní skutečně všichni bez výjimky, jak tomu bývá u jistých prvků oděvu a forem společenského chování, neoznačuje se to už jako móda. Každé rozšíření ji totiž přivádí blíž k zániku, neboť právě jeho zásluhou mizí rozdílnost. Móda tedy patří k onomu typu jevů, jejichž snahou je stále neomezeněji se šířit, stále dokonaleji se realizovat – jakmile však dosáhnou tohoto absolutního cíle, dostanou se do vnitřního rozporu a zaniknou. Podobně bývá cílem mravního usilování svatost a jistota, že se člověk nedá ničím svést, zatímco veškerá skutečná zásluha mravnosti spočívá spíše jen v *usilování* o tento cíl a v zápase proti stále se ozývajícímu pokušení; tak se také práci v hospodářské praxi často věnujeme proto, abychom posléze mohli užívat klidu a volného času jako trvalého stavu – po jeho plném dosažení však život často svou prázdnotou a strnulostí ukazuje lichost veškerého směřování k němu; podobně rovněž slyšíme o socializujících tendencích společenského řádu, že jsou prý cenné jen v té míře, v níž se rozšířily ve zřízení v jiných směrech dosud individualistickým; jako beze zbytků realizovaný socialismus by se naproti tomu změnil v něco nesmyslného a zhoubného. Nejobecnější formulaci tohoto typu je podřízena i móda. Apriorně je jí vlastní pudová expanzivnost, jako kdyby si každá daná móda měla podrobit celou skupinu; avšak v okamžiku, kdy by se jí to zdařilo, musela by jako *móda* zaniknout díky logickému rozporu, do něhož by se dostala se svou vlastní podstatou, neboť zcela všeobecným rozšířením se u ní ztrácí moment odlišnosti.

To, že se móda v současné kultuře nesmírně rozmáhá – že proniká i do oblastí, které jí byly dosud cizí, a v těch, jež ovládla už dávno, se neustále, tj. tempem svých proměn, stupňuje –, je pouze koncentrovaným výrazem určitého dobově podmíněného psychologického rysu. Náš

vnitřní rytmus vyžaduje stále kratší intervaly ve střídání dojmů nebo, řekneme-li to jinak, akcent podráždění se stále výrazněji přesunuje z jeho substanciálního centra na jeho začátek a konec. Začíná to těmi nejdrobnějšími symptomy, například tím, že doutník je ve stále větší míře nahrazován cigaretou, projevuje se to i touhou cestovat, díky níž život v rámci roku uplývá v pokud možno větším počtu kratších časových úseků, se silnou akcentací odjezdů a příjezdů. Ono specificky „netrpělivé“ tempo moderního života nevypovídá jen o touze po rychlém střídání jeho kvalitativních obsahů, nýbrž i o moci formální přitažlivosti hranice, začátku a konce, příchodu a odchodu. V nejzhuštěnějším smyslu takovéto formy má móda díky své hře mezi tendencí ke všeobecnému rozšíření a ztrátou svého smyslu, kterou právě toto rozšíření přivozuje, ono osobité kouzlo hranice, kouzlo současného začátku a konce, kouzlo novosti a současně i kouzlo pomíjivosti. Její otázkou není bytí nebo nebytí, je současně bytím i nebytím; stojí vždy na rozhraní minulosti a budoucnosti, a pokud je na svém vrchole, dává nám tak silný pocit přítomnosti jako jen pramálo jiných jevů. Jestliže ve vzestupu sociálního vědomí k bodu, který vyznačuje móda, tkví už i zárodek její smrti, její určení k tomu, aby byla vystřídána, pak jí tato pomíjivost celkově nedeklasuje, naopak připojuje k jejím kouzlům kouzlo nové. Určitý předmět bývá označením za „módní věc“ degradován jen tehdy, chce-li jej někdo zavrhnout a zlehčit z jiných, objektivních důvodů; pak se móda ovšem stává hodnotícím pojmem. Něco, co je jinak stejně nové a co se v životní praxi rozšířilo stejně náhle, neoznačíme za módu, věříme-li v jeho další trvání a *věcnou* odůvodněnost; za módu to označí pouze ten, kdo je přesvědčen, že onen jev zmizí stejně rychle, jak rychle se vynořil. Proto mezi důvody, proč móda dnes tak silně ovládá vědomí, patří i to, že velká, trvalá a pochybností zbavená přesvědčení stále víc a víc ztrácejí svoji moc. Tím víc prostoru pak získávají pomíjivé a proměnlivé prvky života. Rozchod

s minulostí, o něž kulturní lidstvo už více než sto let bez ustání usiluje, zaostřuje vědomí stále víc na přítomnost. Toto zdůraznění přítomnosti je zjevně zároveň i zdůrazněním změny, a určitý společenský stav se v téže míře, v níž je nositelem dané kulturní tendence, přidrží módy ve všech oblastech, vůbec ne třebas jen v oblasti odívání.

Z onoho faktu, že móda jako taková nemůže být všeobecně rozšířena, pramení pro jednotlivce uspokojení, že na něm přece jen představuje něco zvláštního a nápadného, přičemž se sám cítí vnitřně spjat nejen s určitým celkem, který *dělá* totéž, ale navíc s celkem, který *usiluje* o totéž. Proto bývá postoj, s nímž se módní člověk setkává ze strany ostatních, otevřeně blahosklonnou směsí schvalujícího souhlasu a závidí. Jako individuu se módnímu člověku závidí, jako představitel určitého typu se setkává se souhlasem. Ale i ona závist tu má své zvláštní zabarvení. Existuje totiž jistý odstín závidí, který v sobě zahrnuje jakési ideální podílení se na předmětech, které ji vzbuzují. Poučným příkladem je tu chování proletářů, když mohou nahlédnout do radovánek bohatých; základem takového chování je skutečnost, že nazíraný obsah tu čistě sám o sobě, oddělen od své skutečnosti spjaté s jeho subjektivním vlastněním, působí radostně – jistým způsobem je to srovnatelné s uměleckým dílem, které také přináší pocit štěstí nezávisle na tom, kdo je jeho vlastníkem. Tím, že je vůbec možné takovéto oddělení čistého obsahu věci od otázky jejich vlastnění (něčím podobným je i schopnost poznání oddělit obsah věcí od jejich bytí), stává se možným ono podílení se, které vychází ze závidí. A je možné, že ani není zvláštním odstínem závidí, nýbrž že žije jako samostatný prvek všude, kde se závist vyskytne. Tím, že nějaký předmět nebo nějaký člověk vzbuzuje naši závist, nejsme z něj už dokonale vyloučení, získali jsme k němu určitý vztah, existuje mezi námi nyní stejný duševní obsah, i když ve zcela rozdílných kategoriích a citových formách. Tomu, co vzbuzuje naši závist, jsme zároveň blíže i dále než takovému statku, u něhož

nás to, že jej nevlastníme, nechává zcela lhostejnými. Závistí se dá takříkajíc měřit distance, což vždy znamená zároveň vzdálenost i blízkost – co je lhostejné, to se nalézá za hranicemi tohoto protikladu. Závist tak v sobě může zároveň obsahovat i jakési tiché zmocnění se onoho předmětu, který ji vzbuzuje (takovým případem je i štěstí nešťastné lásky), a tím i určitý protijed, který často zabráni těm nejhorším, zvrhlým podobám pocitu závidí. A právě obsahy módy nabízejí ve zcela zvláštní míře šanci pro tento smírlivější odstín závidí, protože nejsou jako mnoho jiných duševních obsahů nikomu *absolutně* odepřeny, protože nějaký obrat osudu, nikdy zcela vyloučený, je může poskytnout i tomu, kdo byl odkázán jen na to, že v něm vzbuzovaly závist.

Ze stejného základního mechanismu vyplývá, že móda je nejvlastnějším terénem pro takové jedince, kteří jsou vnitřně nesamostatní a potřebují nějakou oporu, jejichž ješitnost však zároveň vyžaduje, aby určitým způsobem vynikli, vzbudili pozornost a něčím se ozvláštnili. Je to nakonec tatáž konstelace, při níž mívají největší úspěch ony všemi omílané banality, jejichž opakování dává každému nicméně pocit, že projevuje jakýsi zcela zvláštní důvtip, jímž vyniká nad masou ostatních – tedy banality kritického, pesimistického, paradoxního rázu. Móda pozvedá bezejmenného jednotlivce tím, že jej činí reprezentantem určité pospolitosti, jedinečným ztělesněním ducha celku. Pro módu je příznačné – neboť už ze svého pojmu může být jen normou, jíž se nikdy nepodřizují všichni –, že umožňuje sociální poslušnost, která je přitom zároveň individuální diferenciací. U šviháka jdoucího s módou jsou její společenské požadavky vystupňovány do takové míry, že budí v plné míře zdání něčeho individualistického a jedinečného. Pro šviháka je příznačné, že módní tendenci přepíná nad obvykle zachovávanou míru: jsou-li v módě špičaté boty, budou jeho střevíce vybíhat vpřed jako hroty oštěpu, jsou-li módní vysoké límce, budou mu vždy sahat až k uším, je-li módou navštěvovat

vědecké přednášky, nenaleznete ho nikde jinde než na nich atd. Švihák tak představuje něco zcela individuálního, spočívajícího v kvantitativním vystupňování takových prvků, které jsou svou kvalitou společným majetkem daného okruhu. Švihák jde před ostatními – ale přesně jejich cestou. Protože sám předvádí poslední výstřelky obecného vkusu, zdá se, že pochoduje en tête všech. Ve skutečnosti o něm však platí to, co v nesčíslných případech platí i pro poměr jedince a skupiny: že totiž ten, kdo vede, je zároveň veden. Demokratické doby jsou pro tuto konstelaci zjevně zcela obzvláště příznivé, takže dokonce i Bismarck a další vynikající vůdčí osobnosti ústavních států zdůrazňovali, že tím, že jsou vůdci určité skupiny, jsou nuceni řídit se její vůlí. Nadutost šviháka je tak karikaturou určité konstelace poměru mezi jedincem a celkem, jakou demokracie podporuje. Hrdina módy však svou výjimečností, získanou čistě kvantitativní cestou a vydávanou za kvalitativní odlišnost, nepopíratelně reprezentuje skutečně originální rovnovážný poměr mezi sociálním a individualizujícím pudem. Na tomto základě porozumíme oné zvnějšku tak těžko pochopitelné posedlosti módou u mnoha jinak velice inteligentních a nijak maličerných osobností. Móda jim poskytuje kombinaci takových vztahů k věcem a lidem, které se jinak obvykle projevují v izolovanější podobě. Tím, co tu působí, není jen směsice individuální jedinečnosti a sociální rovnosti, nýbrž – takřkajíc v praktičtější rovině – směsice pocitu vlády a podřízenosti, či řekneme-li to poněkud jinými slovy, mužského a ženského principu; a právě díky skutečnosti, že v oblasti módy se to děje jen v jakési ideální, zředěné podobě, že se tu jaksí realizuje pouze forma obou v aplikaci na obsah, který je sám o sobě lhostejný, může móda získat zvláštní přitažlivost zejména pro citlivé, s živelnou skutečností těžce se vyrovnávající povahy. Životní forma odpovídající módě získává svůj charakter vždy likvidací svého dřívějšího obsahu a je jí vlastní určitá specifická jednotnost, v jejímž rámci už nelze vzájemně

oddělit uspokojení ničivého pudu a pudu směřujícího k pozitivním obsahům.

Protože tu nejde o významnost individuálního obsahu nebo individuálního uspokojení, nýbrž právě o hru probíhající mezi nimi a o jejich vzájemné sebeodlišení, je zjevně možné tutéž kombinaci, k níž vede extrémní poslušnost vůči módě, získat i přímo opozicí vůči ní. Kdo se zámerně obléká nebo chová nemódně, nedosahuje ve skutečnosti pocitu individualizace s tím spjatého svou vlastní individuální kvalifikací, nýbrž pouhou negací sociálního příkladu: je-li módnost napodobením tohoto příkladu, pak zámerné pomíjení módy je jeho napodobením s opačným předznamenáním, napodobením, které proto ale nesvědčí o nic méně o moci sociální tendence, která nás v nějakém pozitivním nebo negativním smyslu činí na sobě závisly. Člověk zámerně nemódní přijímá přesně tentýž obsah jako módní švihák, až na to, že jej formuje v rámci jiné kategorie; zatímco u šviháka je to kategorie stupňování, u něho je to kategorie negace. Dokonce i v celých okruzích nějaké rozsáhlé společnosti se může stát módou oblékat se nemódně – jde tu o jednu z nejpozoruhodnějších sociálněpsychologických spletitostí, kdy se pud usilující o individuální vyniknutí za prvé spokojuje s pouhým převrácením sociálního napodobení a za druhé čerpá sám zase sílu z toho, že se opírá o určitý, stejným způsobem charakterizovaný užší okruh; kdyby se vytvořil nějaký spolek odpůrců spolků, nebylo by to logicky ani psychologicky o nic nemožnější než tento jev. Podobně jako se i ateismus změnil v jakési náboženství, se stejným fanatismem, stejnou intolerancí a stejným uspokojením citových potřeb, jaké s sebou neslo náboženství samo, podobně jako si svoboda, jíž byla zlomena tyranie, počínala pak často neméně tyransky a násilně než její přemožený nepřítel, tak i onen jev zámerného pomíjení módy ukazuje, jak pohotově do sebe základní formy lidské skutečnosti přijímají i plně protikladné obsahy a jak svoji moc a přitažlivost demonstrují popřením právě

toho, co ještě před okamžikem zdánlivě neodvolatelně stvrzovaly. Pokud jde o hodnoty, jež si hledají takové povahy, které tu máme na mysli, záleží u nich přece jen na tom být tímtež a dělat totéž jako druzí a zároveň být i něčím jiným – je to syntéza, již se dá nejnáze dosáhnout nějakou z mnoha možných *formálních* změn všeobecně akceptovaného obsahu. A tak zůstává často zcela nerozluštitelnou otázkou, zda mezi komplexem příčin takového odmítání módy mají převahu momenty osobní síly nebo osobní slabosti. Toto pomíjení módy může pramenit z potřeby zachovat si odstup od davu, z potřeby, jejímž základem zajisté není nezávislost na množství, ale přece jen určité vnitřně suverénní postavení ve vztahu k němu; záměrné odmítání módy může ale také vyplývat z chorobné senzibility, jestliže se individuuum obává, že si nedokáže zachovat svoji trochu individuality, podvolí-li se všeobecně platným formám, vkusu a zákonitostem. Opozice vůči této všeobecnosti není zdaleka vždy známkou osobní síly; silná osobnost si naopak bude natolik vědoma své jedinečnosti a žádným vnějším tlakem nezničitelné hodnoty, že se nejen bez obav podvolí obecným formám včetně módy, ale právě díky této poslušnosti si teprve řádně uvědomí *dobrovolnost* své poslušnosti i to, co tuto poslušnost přesahuje.

Jestliže móda vyjadřuje a zdůrazňuje ve stejné míře jak pud k rovnosti s druhými, tak pud k individualizaci, jak kouzlo napodobení, tak kouzlo sebezdůraznění, vysvětluje to snad, proč jsou na módě všeobecně obzvlášť silně závislé ženy. Ze slabého sociálního postavení, k němuž byly odsouzeny po převažující část dějin, vyplývá jejich úzký vztah ke všemu, co je „zvykem“, ke všemu, „co se sluší“, k obecně platné a schvalované formě života. Neboť slabý člověk se vyhýbá individualizaci, praktickému spolehání na sebe sama s jeho odpovědnostmi a nutností obhájit se zcela sám, vlastními silami. Slabému poskytuje ochranu právě jen typická životní forma, která silnému brání využít svých mocnějších sil. Na této půdě pevně za-

chovávaných zvyklostí, průměrnosti a všeobecné úrovně se ženy usilovně snaží dosáhnout relativní individualizace a vyzdvížení individuální osobnosti, jak je to v takových podmínkách vůbec možné. Móda jim v nešťastnější podobě nabízí právě tuto kombinaci: na jedné straně oblast všeobecného napodobení, možnost plout v nejširším sociálním proudu, zbavení individua odpovědnosti za jeho vkus a jednání – na druhé straně ale vyniknutí, zdůraznění, individuální okrášlení osobnosti.

Zdá se, že pro každou třídu lidí, a pravděpodobně pro každé individuuum, existuje jistý kvantitativní vztah mezi pudem k individualizaci a pudem k ponoření se do kolektivity, takže je-li jednomu z těchto pudů zabráněno uplatnit se v určité životní sféře, hledá si sféru jinou, v níž naplňuje míru, již je mu třeba. Také historické fakty napovídají, že na módu je třeba pohlížet jako na jakýsi ventil, jenž ženám dovoluje uspokojit jejich potřebu určitého sebeodlišení a osobního zvýraznění, je-li jim v jiných oblastech toto uspokojení odepřeno. Ve 14. a 15. století došlo v Německu k mimořádně silnému rozvinutí individuality. Kolektivistický řád středověku byl ve vysokém stupni prolomen svobodou individuální osobnosti. Ženy však v rámci tohoto individualistického vývoje dosud nenalezly své místo; stále jim byla odpírána svoboda osobního pohybu a rozvoje. Odškodňovaly se za to tou nejvyšší a nejpřepjatější módou, kterou si jen bylo možné představit. V Itálii naopak vidíme, že tatáž epocha poskytuje ženám prostor pro individuální rozvoj. Renesanční ženy měly takové množství příležitostí ke vzdělání, k rozvíjení vnější aktivity a k osobní diferenciaci, jaké jim pak nebylo znovu dopřáno možná po celá staletí; výchova a svoboda pohybu byla obzvlášť ve vyšších vrstvách pro obě pohlaví téměř stejná. A z Itálie také nemáme žádné zprávy o nějakých zvláštních výstřednostech ženské módy z tohoto období. Nevystupuje tu potřeba individuálně se na tomto poli osvědčit a dosáhnout jakési osobní výjimečnosti, neboť onen pud, který se takto projevuje, byl

dostatečně uspokojen v jiných oblastech. V dějinách žen se všeobecně v jejich vnějším i vnitřním životě, v individuálním stejně jako v celkovém rámci, projevuje relativně tak vysoký stupeň jednotnosti, nivelizace a stejnosti, že alespoň ve sféře módy, sféře změn jako takových, je pro ženy potřebná nějaká živější aktivita, aby sobě i svému životu – jak pro svůj vlastní pocit, tak pro druhé – dodaly určitého kouzla. Stejně jako mezi individualizací a kolektivizací, tak i mezi stejností a proměnlivostí životních obsahů existuje určitá proporcionalita potřeb, která se v různých oblastech posouvá sem a tam a odepření v jedné oblasti se snaží vyrovnat jejich vynuceným naplněním v oblasti jiné. Celkově je možné říci, že žena, srovnáme-li ji s mužem, je bytostí věrnější; právě tato věrnost, která vyjadřuje stálost a jednotnost její bytosti po stránce citu, vyžaduje kvůli onomu vyvážení životních tendencí nějakou pestřejší proměnlivost v oblastech ležících více stranou. Naopak muž, jenž je samou svou přirozeností věrný méně a pro něhož je typické, že vazbu na jednu vzniklý citový vztah obvykle nezachovává se stejnou nepodmíněností a koncentrací všech životních zájmů na tento jediný bod, potřebuje proto zřejmě menší míru oné měnící se vnější formy. Ano, odmítání změn ve vnějších sférách, lhostejnost vůči podobám módy ve vnějším vzhladu je specificky mužským rysem – muž se může oné vnější proměnlivosti spíše vzdát nikoli proto, že je bytostí jednotnější, nýbrž naopak právě proto, že je v zásadě bytostí různorodější, a může se tak spíše obejít bez oněch vnějších změn. Proto také současná emancipovaná žena, která se snaží přiblížit mužskému charakteru, jeho diferencovanosti, osobní vyhraněnosti a dynamičnosti, zdůrazňuje právě svoji lhostejnost vůči módě. A móda také pro ženy v jistém smyslu vytvořila náhražku za postavení vyplývající ze stavovské příslušnosti dané povoláním. Muž, který do takového stavovského okruhu vrostl, vstoupil tak ovšem do sféry relativní nivelizace; je v rámci tohoto stavu roven mnoha jiným, je namnoze pouhým

exemplářem demonstrujícím pojem tohoto stavu nebo povolání. Na druhé straně, a jako by za to měl být odškodněn, je muž ozdoben veškerým významem, veškerou věcnou a sociální mocí tohoto stavu; k jeho individuálnímu významu přistupuje význam jeho stavovské příslušnosti, který může často zakrýt nedostatky a slabé stránky jeho čistě osobní existence.

A právě to činí na naprosto odlišných obsazích móda; i ona doplňuje nepatrnost osobnosti, její neschopnost individualizovat svoji existenci výhradně z vlastních zdrojů, příslušností k určitému okruhu charakterizovanému právě módou, vymezenému okruhu, který v obecném povědomí nějakým způsobem tvoří jednotu. I v tomto případě je ovšem osobnost jako taková zahrnuta do obecného schématu, avšak samo toto schéma má v sociálním aspektu jisté individuální zabarvení a jakoby sociální oklikou tak nahrazuje právě to, čeho je osobností odepřeno dosáhnout ryze individuální cestou. Že nové módě razí mnohdy cestu polosvět, je dáno jeho podivně vykořeněnou životní formou; existence pářů, k níž je polosvět společností odsouzen, v nich vyvolává otevřenou nebo skrytou nenávisť vůči všemu už legalizovanému, ustáleně trvajícím, nenávisť, jejímž relativně ještě nevinným výrazem se stává puzení ke stále novým formám projevu; v neutuchajícím usilování o nové, dosud neslychané podoby módy, v bezohlednosti, s níž se vášnivě sahá právě po podobách přímo protichůdných podobám dosavadním, se skrývá estetická forma ničivého pudu, jenž je zřejmě vlastní všem párijským existencím, pokud nejsou vnitřně plně ztotožněny.

Pokusíme-li se nyní sledovat tím vším charakterizované tendence duše, až po její nejhlubší a nejjemnější hnutí, pak i ta ukazují onu antagonistickou hru vitálních principů, která se stále novými proporciemi snaží obnovit její neustále narušovanou rovnováhu. Podstatným znakem módy sice je, že zachází se všemi individualitami stejně; činí to však vždy tak, že se nikdy nezmocňuje člověka ce-

le, vždy pro něj zůstává přece jen něčím vnějším, a to i ve sférách přesahujících pouhou módu v odívání; vždyť forma proměnlivosti, v níž se móda člověku nabízí, je přece za všech okolností protikladem stálosti jeho jáství, které si dokonce právě na tomto protikladu musí uvědomit svoji relativní trvalost; jen na pozadí této trvalosti se může proměnlivost oněch obsahů vůbec ukázat jako proměnlivost a rozvinout svoje kouzlo. Právě proto ale zůstává vždy móda, jak už bylo řečeno, na periférii osobnosti, která se vůči ní sama pocítuje nebo alespoň může pocítovat jako *pièce de résistance*. A je to tento význam módy, který akceptují právě kultivovaní a osobitě se projevující lidé, když používají módy jako jakési masky. Slepá poslušnost vůči všeobecně platným normám ve všem vnějším je pro ně prostě vědomým a záměrným prostředkem, jak si uchovat své osobní cítění a svůj vkus, který chtějí v plné míře skutečně mít právě jen pro sebe, do té míry pro sebe, že odmítají připustit jeho vnější projev v nějaké podobě, která by byla přístupná všem. A tak právě jemný stud a ostych před tím, že snad nějakou zvláštností vnějšího vystoupení prozradí zvláštnost své nejniternejší podstaty, vede některé povahy k tomu, že se utíkají k zastírající nivelizaci módy. Tím se dosahuje triumfu duše nad daností existence, triumfu, který alespoň svou formou náleží k těm nejvyšším a nejskvělejším; že totiž sám nepřítel se proměňuje ve služebníka, že se dobrovolně sahá právě po tom, co zdánlivě osobnost znásilňovalo, neboť toto nivelizující znásilnění se tu přesouvá na vnější vrstvy života, a to tak, že vytváří jakýsi závoj a ochranný štít pro všechno niterné a nyní tím svobodnější. Boj mezi sociálním a individuálním tu ztrácí svoje ostří, neboť vrstvy obojího se oddělují. To přesně odpovídá i oné triviální formě vnějšího projevu a zábavy, jíž velmi citliví a ostýchaví lidé často dokáží vzbudit klamnou představu o individuální duši skryté za touto vnější podobou.

Veškerý pocit studu se zakládá na sebeodlišení jednotlivce. Vzniká, když je nějakým způsobem zdůrazněno jeho

Já, když se vědomí daného okruhu soustřeďuje výlučně na tuto osobnost, což je přitom pocíkováno jako něco jistým způsobem nepřiměřeného; proto mívají skromné a slabé povahy obzvláště silný sklon k pocítům studu, a jakmile se nějakou cestou dostanou do středu všeobecné pozornosti nebo jsou náhle vyzdvíženy, dochází u nich k trýznivé oscilaci mezi zdůrazněným vědomím vlastního Já a jeho ústupem do pozadí. (Ryze vnitřní stud, který je vyvolán něčím, co nikdy nemůže být sociálně zdokumentováno nebo zůstává vůbec mimo hranice vlastního sociologického studu, prozrazuje díky snadno nahlédnutelným duševním motivacím a symbolizacím formálně stejnou základní strukturu.) Protože ono sebeodlišení od všeobecnosti je jako zdroj pocitu studu koneckonců nezávislé na specifickém obsahu, na jehož základě tento pocit vzniká, stydí se lidé také často i za něco lepšího a ušlechtilejšího. Pokud v nějaké „společnosti“ v užším slova smyslu patří k dobrému tónu banálnost, není to jen důsledek vzájemných ohledů, díky nimž se jeví netaktní, když jeden člen společnosti vynikne nějakým individuálním, neopakovatelným projevem, který po něm nedokáže nikdo napodobit; děje se to také z obavy před oním pocítem studu, který je jakýmsi trestem, jemuž se individuum samo vystavuje za to, že se odlišilo od tónu a počínání pro všechny stejného a všem stejně přístupného. Móda však díky své zvláštní vnitřní povaze nabízí takové sebeodlišení, které je vždy vnímáno jako přiměřené. Sebevystřednější druh vnějšího projevu nebo vyjádření je – pokud je módou – chráněn před oněmi trýznivými reakcemi, které individuum obvykle pocítuje, stane-li se předmětem pozornosti druhých. Pro veškeré masové akce je příznačná ztráta pocitu studu. Jako prvek masy se jednotlivec podílí na nespočetných věcech, které by v něm, kdyby se od něj očekávaly za situace, kdy je izolován od ostatních, vzbudily nepřekonatelný odpor. Je jedním z nejpozoruhodnějších sociálněpsychologických jevů, v němž se odráží právě tento charakter masové akce, že některé podoby módy upadají

do nestoudností, které by jednotlivce, kdyby se mu individuálně přisuzovaly, rozhořčeně odmítl; jako zákonu módy se jim však bez okolků podřídí. Právě proto, že je móda masovou akcí, je pocit studu u ní stejně vyhaslý jako pocit odpovědnosti u účastníků masových zločinů, před nimiž by jednotlivce dost často zděšeně couvl, kdyby byl samojediný před takový čin postaven. Jakmile v nějaké situaci oproti tomu, co je na ní společensky módního, vystupuje silněji do popředí individuální prvek, začíná ihned působit pocit studu: mnoho žen by se ostýchalo objevit se ve svém pokoji a před jednotlivým mužem s takovým dekoltem, s jakým se před třiceti nebo sto muži objevují ve společnosti, v níž vládne tato móda.

Móda je též jen jednou z forem, jejichž pomocí si lidé tím, že vydávají vnější stránku všanc jejímu ztročení všeobecností, snaží o to úplněji uchránit vnitřní svobodu. Rovněž svoboda a vázanost patří k oněm protikladným párovým dvojicím, jejichž zas a znovu se rozněcující boj a posouvání sem a tam dává životu v těch nejrozmanitějších sférách mnohem více svěžího kouzla, mnohem větší šíři a košatost, než by mu mohla poskytnout nějakou cestou vydobytá trvalá rovnováha obojího, kterou by už nebylo možné nijak vychýlit. Podobně jako je podle Schopenhauera každému člověku vyměřeno určité kvantum radosti a utrpení, které nemůže zůstat nenaplněno, ani nemůže přesáhnout svoji míru a při veškeré rozdílnosti a kolísání vnitřních a vnějších okolností pouze mění svoji formu, tak by i v každé době, u každé třídy a u každého jednotlivce bylo možné pozorovat – a to je představa mnohem méně mystická – buď jistý skutečně trvalý poměr mezi vázaností a svobodou, nebo alespoň touhu po takovém poměru; nám je v tomto ohledu dána jen možnost měnit oblasti, mezi něž se obojí dělí. Úkolem vyššího života ovšem je provést toto rozdělení tak, aby ostatní obsahové hodnoty našeho bytí přitom získaly možnost se co nejpriznivěji rozvinout. Totéž kvantum vázanosti a svobody může jednou přispět k maximálnímu vystupňování

mravních, intelektuálních a estetických hodnot, zatímco podruhé, kvantitativně nezměněno, pouze rozděleno mezi jiné oblasti, může přivodit pravý opak takového výsledku. Obecně je zřejmě možné říci, že nejpriznivějšího výsledku pro celkovou hodnotu života se dosáhne tehdy, bude-li se ona nevyhnutelná vázanost stále víc a víc posouvat na periferii života, do jeho vnějších oblastí. Možná, že Goethe ve svém pozdějším období je nejzářivějším příkladem zcela znamenitého života, který díky tolerantnosti vůči všemu vnějšimu, díky přísnému dodržování formy a vědomému sebedopředení společenským konvencím dosáhl přímo maxima vnitřní svobody, naprosté nedotčenosti životních center oním nevyhnutelným kvantem vázanosti. V tomto smyslu je móda, protože se podobně jako právo zmocňuje právě jen vnějších stránek života, jen oněch stránek, které jsou obráceny ke společnosti, podivuhodně účelnou sociální formou. Poskytuje člověku schéma, jehož pomocí může tím nejjednoznačnějším způsobem doložit svoji vázanost na obecné, svoji poslušnost vůči normám, které mu ukládá jeho doba, jeho stav nebo jeho užší okruh, a jehož pomocí si tak vykupuje to, že svobodu, kterou vůbec život poskytuje, může zkoncentrovat na svoje nejnítěrnější a nejpodstatnější stránky.

V duši jednotlivého člověka se ony vztahy mezi egalizujícím sjednocením a individuálním sebeodlišením v jisté míře opakují; antagonismus tendencí, který vytváří módu, se formálně zcela stejným způsobem přenáší na ty vnitřní vztahy některých individuí, které se sociálními vazbami nemají vůbec nic společného. Na jevu, který tu mám na mysli, se ukazuje onen často vyzdvihovaný paralelismus, kdy se vztahy mezi individui opakují mezi prvky individuální duše. Individuum si pro sebe často s větší či menší záměrností vytváří určitý způsob chování, určitý styl, který se rytmem svého vynoření, sebeuplatnění a ústupu charakterizuje jako móda. Zejména mladí lidé často náhle projeví podivnou osobitost ve způsobu, jakým si počínají, jakýsi nenadále se objevující, věcně nezdu-

vodněný zájem, který ovládne celou sféru jejich vědomí a stejně iracionálně opět zmizí. Mohli bychom to označit jako jakousi osobní módu, která představuje hraniční případ módy sociální. Na jedné straně se zakládá na potřebě individuálního odlišení, a dokládá tak tentýž pud, který působí i u sociální módy. Potřeba napodobení, stejnosti, rozplynutí jednotlivce v obecnosti se tu však uspokojuje výhradně v rámci samotného individua, a to koncentrací vlastního vědomí na tuto jednu formu nebo jeden obsah, jednotným zabarvením, které tím vlastní bytost získává, takřkajíc *napodobením sebe sama*, jež tu nastupuje místo napodobování jiných. Uvnitř některých užších okruhů se vyvíjí jisté přechodné stadium mezi módou individuální a sociální. Banální lidé přijímají často za svůj nějaký výraz – a mnozí lidé z téhož okruhu většinou přímo tentýž výraz –, který pak při každé příležitosti používají pro všechny vhodné i nevhodné objekty. Na jedné straně je to móda skupinová, na druhé straně ovšem také móda individuální, protože jejím smyslem je právě to, že *jednotlivec* podřizuje *celek* svého představového okruhu této formuli. Individualita věcí se tak brutálně znásilňuje, veškeré odstíny se stírají díky zvláštní převaze této jediné označující kategorie; například tehdy, když se veškeré věci, které se z nějakého důvodu líbí, označují jako „chic“ nebo jako mající „švih“, a to i věci, které mají velice daleko k oblasti, v níž ony výrazy mají svoje domovské právo. Tímto způsobem se vnitřní svět individua podřizuje určité módě a opakuje tak formu skupiny, kterou tato móda ovládla. A děje se to i díky věcné nesmyslnosti podobných individuálních mód, které prokazují moc formálního, unifikujícího momentu nad momentem věcně racionálním – právě tak, jako je pro tolik lidí a okruhů potřebné jen to, aby byli vesměs jednotně ovládnáni, a otázka, jak kvalifikovaná nebo hodnotná tato vláda je, hraje až druhotnou úlohu. Jedno je nepopíratelné: tím, že se na věcech oněmi módními způsoby označování páše násilí, tím, že jsou všechny stejně zahrnovány do kategorie, kterou jsme my

pro ně vytvořili, vynáší nad nimi individuuum rozhodující slovo, získává ve vztahu k nim pocit individuální moci, zdůrazňuje svoje vlastní Já.

Jev, který zde vystupuje jako karikatura, můžeme v menší míře pozorovat na všech stranách v poměru lidí k objektům. Jen nejznamenitější lidé nalézají největší hlubinu a sílu svého já právě v tom, že respektují vlastní individualitu věcí. V nepřátelství, které duše pocituje vůči přemoci, samostatnosti a lhostejnosti kosmu, mají vedle nejvznešenějších a nejcennějších forem vynaložení lidských sil svůj pramen i stále nové pokusy o jakési vnější znásilnění věcí; Já se vůči nim neprosazuje tím, že přijímá a formuje jejich síly, že nejprve uzná jejich individualitu, aby ji pak postavilo do svých služeb, nýbrž tím, že je vnějškově podřizuje nějakému subjektivnímu schématu, čímž ovšem v nejhlubší rovině nezískává vládu nad věcmi, nýbrž jen nad svou vlastní, zfalšovanou představou o nich. Avšak pocit moci, který tu má svůj pramen, prokazuje svoji neodůvodněnost a iluzorní povahu rychlostí, s jakou takové módní výrazy opět pomíjejí.

Ukazuje se nám, že v módě se takřkajíc zvláštním způsobem protínají různé dimenze života, že je komplexním útvarem, v němž jsou nějakým způsobem zastoupeny všechny hlavní protichůdné tendence duše. Z toho se dá bez obtíží pochopit, že celkový rytmus, jemuž jsou individua a skupiny podřizeny, bude určujícím způsobem působit i na jejich poměr k módě, že různé vrstvy téže skupiny budou mít zcela bez ohledu na své odlišné životní obsahy a vnější možnosti k módě rozdílný vztah už jen z toho prostého důvodu, že jejich životní obsahy se odvíjejí buď konzervativní, nebo rychle se měnící formou. Nižší masy se na jedné straně obtížněji dávají do pohybu a dokáží se jen pomalu rozvíjet. Na druhé straně je známo, že právě nejvyšší stavy bývají konzervativní a dost často přímo archaické; dost často se obávají každého pohybu a změny, ne snad proto, že by v nich jejich obsah vzbuzoval antipatii nebo jim mohl uškodit, nýbrž proto, že jde

vůbec o změnu a že jakákoliv modifikace celku, který jim ve svém okamžitém stavu zajišťuje zcela nejvýhodnější postavení, je v jejich očích podezřelá a nebezpečná; žádná změna už nemůže zvýšit jejich moc, u každé se mohou nanejvýš něčeho obávat, při žádné změně však už nemohou v nic doufat. Skutečná variabilita dějinného života je proto spjata se středním stavem, a dějiny sociálních a kulturních hnutí proto také zcela změnily své tempo od okamžiku, kdy se tiers état ujal vedení. Proto vyplňuje móda, tato proměnlivá a protikladná naplněná životní forma, od té doby mnohem širší prostor a je i mnohem živější; časté změny módy však také představují obrovské ujařmení individua a potud i jeden z potřebných doplňků zvýšené společenské a politické svobody. Právě pro životní formu, pro niž je okamžik, kdy dosahuje svého vrcholu, už zároveň i okamžikem ústupu, je pravým a jí příslušejícím místem onen stav, jenž je celou svou povahou o tolik proměnlivější a ve svém životním rytmu o tolik neklidnější, než tomu je u nejnižších stavů s jejich tupě neuvědomělým konzervativismem a u stavů nejvyšších s jejich konzervativismem vědomě chtěným. Třídy a jedinci, kteří usilují o nepřetržitě změny, protože právě rychlostí svého vývoje získávají náskok před ostatními, nalézají v módě tempo svých vlastních duševních hnutí. A je třeba v této souvislosti jen poukázat na vnitřní svázanost nesčetných dějinných a sociálněpsychologických faktorů, díky nimž se v protikladu ke všem typům užšího prostředí stávají živnou půdou módy velkoměsta; na zrádnou rychlost, jíž se mění dojmy a vztahy, na nivelizaci a zároveň vyhrcovanost individualit, na stěsnanost a právě jí vynucenou zdrženlivost a distancovanost. Především musí na rychlé střídání módy příznivě působit ekonomický vzestup nižších vrstev v onom tempu, jakého nabývá ve velkoměstě, protože níže postaveným dává možnost, aby o tolik rychleji napodobili ty, kdo stojí výše; tím nabývá dříve netušené šíře a živosti onen už dříve charakterizovaný proces, kdy každá vyšší vrstva módu opouští v tomtéž okamžiku,

kdy se jí zmocňuje vrstva nižší. Především ostatním to vede k tomu, že podoby módy už nemohou být tak nákladné, a proto zřejmě ani tak výstřední, jak tomu bývalo v dřívějších dobách, kdy náklady na první pořízení nebo námaha, již si vyžadovalo přetváření chování a vkusu, byla kompenzována delším trváním jejich vlády. Čím více podléhá nějaký druh zboží rychlým změnám módy, tím naléhavější je potřeba levných produktů jeho typu. Nejen proto, že širší a zároveň i chudší vrstvy mají přese všechno dostatek kupní síly k tomu, aby průmysl z velké části orientovaly podle svých potřeb, a vesměs požadují předměty, které alespoň svou vnější a nestálou podobou budí zdání něčeho módního, nýbrž i proto, že ani vyšší vrstvy společnosti by nemohly držet krok s onou rychlostí ve střídání módy vnucenou jim tlakem vrstev nižších, kdyby jeho předměty nebyly relativně levné. Vzniká tu tedy jakýsi zvláštní kruh: čím rychleji se mění móda, tím lacinějšími se musí stávat věci, a čím lacinějšími se věci stanou, tím rychlejší bude střídání módy, k němuž vybízejí konzumenty a nutí producenty. U skutečného módního zboží je tempo vývoje tak významné, že se u něho dokonce nemohou uplatnit jisté pokroky ekonomiky, jichž se postupně dosáhlo v jiných oblastech. Obzvláště u starších výrobních odvětví moderního průmyslu bylo zaznamenáno, že faktor spekulace postupně přestává hrát rozhodující úlohu. Přesněji se sledují pohyby trhu, lépe než dříve se dají předem propočítat potřeby a přesněji se dá regulovat výroba, takže tváří v tvář náhodnosti konjunktur a bezplánovitému kolísání nabídky a poptávky se stále účinněji prosazuje racionalizace výroby. Vyňaty z toho se zdají být jen ryze módní výrobky. V oblastech bezprostředně podřízených módě dosud převládají extrémní výkyvy, jímž se moderní hospodářství už často umí vyhnout a od nichž zřejmě směřuje ke zcela novým ekonomickým řádům a podobám. Forma horečnatých změn je v těchto oblastech natolik stěžejní, že je jakoby v logickém rozporu s vývojovými tendencemi moderního hospodářství.

Tváří v tvář tomuto rysu však móda vykazuje krajně pozoruhodnou vlastnost, že každá jednotlivá podoba módy vystupuje do jisté míry tak, jako by chtěla žít věčně. Kdo si dnes kupuje nějaký kus nábytku, který má vydržet čtvrt století, kupuje si jej v nesčetných případech v souladu s nejnovější módou, a tu, která platila před dvěma roky, přitom už vůbec nebere v úvahu. A přesto ztratí tento nový kus po několika letech kouzlo módy zcela stejně, jako je dnes už ztratil nábytek dřívější, a o tom, zda se obě formy líbí nebo nelíbí, budou pak rozhodovat jiná, věčná kritéria. Tento motiv se v obměněné formě specifickým způsobem projevuje i u jednotlivých obsahů módy. Módě ovšem záleží jen na změně; jako každý výtvarník však projevuje tendenci k úspoře sil, přičemž se svých cílů snaží dosáhnout v co nejbohatší míře, nicméně s vynaložením relativně nejúspornějších prostředků. Právě proto se znovu a znovu – a obzvlášť patrné je to u módy v odívání – obrací k dřívějším formám a její cestu by tak bylo možné přirovnat přímo ke koloběhu. Jakmile se dřívější móda do jistého stupně vytratí z paměti, neexistuje žádný důvod, proč ji znovu neoživit a proč snad ono kouzlo odlišnosti, z něhož žije, nedat pocítit ve vztahu právě k tomu obsahu, který při svém nástupu totéž kouzlo získal svou protikladností vůči módě dřívější a nyní znovu oživené. Moc oné formy pohybu, z níž móda žije, nesahá mimochodem tak daleko, že by si ve zcela stejné míře podržovala každý obsah. I v oblastech, jež ovládá, nejsou všechny výtvarky stejně vhodné k tomu, aby se staly módou. U některých tomu klade jistý odpor jejich zvláštní povaha. Je to možné přirovnat k nestejnému vztahu, který mají předměty vnějšího nazírání k možnosti, že budou ztvárněny v umělecká díla. Je velmi lákavým, ale nijak hluboce založeným a také neudržitelným názorem, že každý objekt skutečnosti by byl stejně vhodný k tomu, aby se stal též objektem uměleckého díla. Formy umění, tak jak se historicky vytvářely, určovány namnoze jednostranně tisícerými nahodilostmi, podmíněny momenty technické dokonalosti

a nedokonalosti, se naprosto nevznášejí nezaujatě nad veškerými obsahy skutečnosti; naopak, vůči některým z nich mají těsnější vztah než vůči jiným, některé obsahy do nich vstupují lehce, jakoby přírodou předem pro tyto umělecké formy tvarovány, zatímco jiné, jakoby nepoddajné a od přírody jinak zaměřené, se svému přetvoření v dané umělecké formy vzpírají. Svrchovanost umění nad skutečností vůbec neznamená schopnost zahrnout veškeré obsahy jsoucna jednoduše do jeho sféry, jak se domnívá naturalismus a řada idealistických teorií. Žádná z forem, jimiž si lidský duch podržuje látku jsoucna a utváří ji ke svým cílům, není tak univerzální a neutrální, aby se jí všechny ony obsahy stejnoměrně podvolily, bez ohledu na jejich vlastní strukturu. Móda tak do sebe ovšem může zdánlivě a in abstracto pojmout libovolný obsah, jakoukoliv libovolně danou formu odívání, umění, chování nebo názorů. A přesto vnitřní podstata některých forem v sobě obsahuje zvláštní dispozici k tomu, že se plnokrevně vyžijí právě jakožto móda, zatímco jiné se jí vnitřně staví na odpor. Tak je například módní formě relativně vzdálené a cizí všechno, co se dá označit jako „klasické“, ačkoliv ani to příležitostně módě neuniká. Neboť podstatou klasického je určitá zkoncentrovanost projevu kolem nějakého poklidně spočívajícího centrálního bodu; klasika v sobě má cosi soustředěného, co takřka jak neposkytuje tolik záchytných bodů, z nichž by mohla vzejít změna, narušení rovnováhy nebo destrukce. Pro klasické sochařství je charakteristické sjednocení složek, celek je absolutně ovládan zevnitř, duch a životní pocit celku do sebe díky názorné kompaktnosti projevu stejnoměrně vstřebává každou jednotlivou část. To je také důvod, proč mluvíme o „klasickém klidu“ řeckého umění; je to výlučně tato zkoncentrovanost projevu, která žádné jeho části nedovoluje jakýkoli vztah k silám a osudům za hranicemi právě tohoto projevu, a vzbuzuje tak pocit, že tato podoba uniká měnícím se vlivům běžného života – klasické tedy musí být jako móda přetvořeno v klasicistní, archaické

v archaizující. V protikladu k tomu všechno barokní, nezachovávající míru a extrémní, bude módě vnitřně přístupné; věci takto charakterizovaných se móda nezmocňuje jako nějaký vnější osud, nýbrž takřkajíc jako dějinný výraz jejich věčných podob. Daleko vyčnívající údy barokní sochy jsou vždy jakoby v nebezpečí, že se ulomí; vnitřní život postavy je dokonale neovládá, vydává je všanc nahodilostem vnější skutečnosti. Barokní útvary, alespoň mnohé z nich, v sobě už mají neklid, charakter nahodilosti, podřízenost okamžitému impulsu, prvky, které se realizují v módě jakožto formě sociálního života. K tomu přistupuje skutečnost, že přepjaté, individuálně krajně vyhocené, vrtkavé formy velice snadno působí únavně, a proto už ryze fyziologicky pudí ke změně, pro niž schéma poskytuje právě móda. Zde také tkví jeden z hlubokých vztahů, o němž se mínilo, že jej lze nalézt mezi klasickými a „přirozenými“ podobami věcí. Jakkoliv je pojem přirozeného často vůbec nejistý a zavádějící, přesto můžeme alespoň negativně říci, že jisté formy, tendence a názory *nemají* na toto označení vůbec nárok; a budou to právě ony, které módní změně podlehnou obzvláště rychle, protože postrádají vztah k přetrvávajícímu centru věcí a života, vztah, který by ospravedlnil nárok na stálé trvání. Takto se například zásluhou Alžběty Charlotty Falcké, švagrové Ludvíka XIV., která byla osobností veskrze maskulinní, ujala na francouzském dvoře móda, že ženy si počínaly a nechaly se oslovovat jako muži a muži zase naopak jako ženy. Je nasnadě, jak velice něco takového může být vždy jen módou, neboť se to vzdaluje oné nepotlačitelné podstatě lidských vztahů, k níž se nakonec forma života musí nějakou cestou vždycky vrátit. Nemůžeme-li ani v nejmenším říci, že veškerá móda je něčím nepřirozeným – už proto ne, že móda jako forma života je pro člověka jako pro společenskou bytost přirozenou věcí –, můžeme na druhé straně o tom, co je veskrze nepřirozené, zřejmě říci, že to může existovat alespoň ve formě *módy*.

Podivně dráždivá, stimulující přitažlivost módy však spočívá, jestliže všechno shrneme, v kontrastu mezi jejím rozsáhlým, všeho se zmocňujícím pronikáním a její rychlou a dokonalou pomíjivostí, v právu nezachovávat jí věrnost. Neméně než v tom, jak těsně uzavírá určitý společenský okruh, jehož sounáležitost přitom demonstruje jakožto svoji příčinu i účinek, spočívá její přitažlivost i v rozhodnosti, s jakou onen okruh ohraničuje oproti okruhům ostatním. Tato přitažlivost tkví konečně stejnou měrou v tom, že se uplatňuje v určitém sociálním okruhu, který svým členům ukládá vzájemné napodobení a jednotlivce tak zbavuje veškeré – etické i estetické – odpovědnosti, jakož i v tom, že v rámci těchto hranic poskytuje možnost originálního odstínění, ať už stupňováním, nebo dokonce odmítáním dané módy. Móda se tak jeví jako určitý jedinečný, obzvláště charakteristický výtvar mezi oněmi rozmanitými výtvary, v nichž sociální i individuální účelnost objektivizovala se stejnými právy protichůdné proudy života.